

Bartha Dávid:

Berkeley Malebranche-kritikája és az ösképek

Berkeley és Malebranche kedvenc bibliai idézete szerint Istenben „élünk, mozgunk és vagyunk” (ApCsel 17, 28). Az, hogy mindketten előszeretettel utaltak Pál apostol szavaira, nemcsak arról árulkodik, hogy Berkeley és Malebranche is kiemelt fontosságot tulajdonított Istennek észleléseink elemzése során, hanem egyúttal filozófiájuk hasonlóságára is ráirányítja figyelmünket. Az anyagi szubsztancia létét tagadó Berkeley szerint Isten az, aki a fizikai világot alkotó észleleteket rendezett módon élénk tárja:

Világos tehát, hogy aki akár a legcsekélyebb reflexióra is képes, annak mi sem lehet nyilvánvalóbb, mint Isten létezése, azaz egy olyan szellemé, aki elménk számára bensőségesen jelenvaló, mert ő hozza létre bennünk az ideáknak vagy érzeteknek azt a sokaságát, amely folyamatosan hat ránk, s akitől teljességgel és abszolút módon függünk, egy szóval: akiben élünk, mozgunk és vagyunk. (Berkeley, *Alapelvek* 149)¹

Malebranche nemkülönben azon az állásponton volt, hogy Isten hozza létre elménk tartalmait, és ő szolgáltatja azokat az ideákat, melyek révén a külvilágot megismerhetjük:

[...] az Ő hatalmából kapják az elmék módosulásait; az Ő bölcsességében találják meg mind az ideákat, [...] és mivel az Ő hatalma és szeretete semmi más, mint Ő maga, hadd higgyük Szent Pállal, hogy Ő nincs messze egyikünkötől sem, és hogy őbenne élünk, mozgunk és vagyunk. (Malebranche, *Az igazság kutatásáról* 3.2.6., LO 235, saját fordítás)

¹ A rövidítések feloldását lásd az irodalomjegyzékben.

Ismeretes azonban, hogy Berkeley többször kikelt a Malebranche névvel fémjelzett okkazonalizmus legfontosabb tétele ellen, miszerint mindent Istenben látunk. A *Három párbeszéd* második felvonásában például kijelenti, hogy nem Isten ideáit, hanem sajátjainkat észleljük Istenben. Jelen írás elsődleges célja Berkeley kritikájának értelmezése, ami egyúttal alkalmat ad arra, hogy Berkeley-nak az ősképekről kialakított, kétségkívül összetett véleményét helyesen interpretáljuk, illetve közvetett módon ahhoz is, hogy Malebranche és Berkeley filozófiájának olyan különbségeit is felismerjük, amelyek a kettejük viszonyát távolabbról fürkészők figyelmét gyakran elkerülik.

I.

Az ősképek (archetípusok) fogalma nem ismeretlen a kora újkor kutatói számára. Az olykor archetípusoknak is nevezett ősképeket úgy definiálhatjuk – a részleteket egyelőre némiképpen homályban hagyva –, mint a hétköznapi tárgyak észlelését megalapozó és lehetővé tevő, azok mintapéldányaiként felfogott létezők. Locke és Descartes rendszerében a materiális ősképek az ideáink anyagi szubsztanciákban megtalálható eredetijei, melyek kiváltják és meghatározzák a hozzájuk időnként hasonló, időnként nem hasonló, de mindenképpen kauzálisan hozzájuk kapcsolt észleleteket. Locke szerint például „[...] ahhoz [...], hogy tudásunk valóságos legyen, arra van szükség, hogy az ideák megfeleljenek ősképeiknek” (Locke, *Értekezés* IV/IV/8). Másutt pedig kijelenti, hogy azon ideákat tekinthetjük adekvátnak, „[...] amelyek tökéletesen jelenítik meg azon ősképeket, melyekből az elme feltételezése szerint származnak, melyek megjelenésére az elme szánja és vonatkoztatja őket” (Locke, *Értekezés* II/XXXI/1).²

Bár Descartes-nál maga az őskép kifejezés kevésbé játszik meghatározó szerepet, az imént vázolt összefüggés azonban felismerhetően jelen van nála is, sőt mi több, a *Harmadik elmélkedés* egy pontján az ideák objektív – elmebeli – realitását okozó formális – elmefüggetlen – valóságokat az ősképekhez hasonlítja:

[...] És jóllehet egyes ideák talán létrehozhatnak más ideákat, ám ezen a módon nem haladhatunk a végtelenségig, hanem végső soron el kell jutnunk valaminő első ideához, amelynek *oka ősképszerűen (instar archetypici) magában foglalja mindazt a formális realitást, amely az ideá-*

² Lásd még IV/IV/3, II/XXX/1–3, IV/IV/2–5, 11–12, II/XX/2, vö. Yolton 1993, 13–4.

ban csak objektív módon van meg.” (Descartes, *Elmélkedések* 53., kiemelés nem az eredetiben)

A passzus folytatásából kiderül, hogy a mi ideáink pusztá reprezentációként vagy képekként (kevésbé tökéletes) másolatai azoknak az ősképeknek, amelyek elménktől függetlenül léteznek, és amelyekből ideáinkat merítjük (vö. Arieuw 2011, 118).

A magát autentikus karteziánusnak valló Malebranche-nál pedig egyértelműen felszínre tör az ősképek értelmezése kapcsán Descartes-nál csak nyomokban kivehető platonizmus, hiszen az ősképeket nemes egyszerűséggel azonosítja Isten ideáival. A korszakban jól ismert elképzelése szerint a külvilág megszokott tárgyaival kizárólag ezek észlelésén keresztül kerülhetünk kapcsolatba. Malebranche (pontosabban szócsöve, Theodore) a *Beszélgetések a metafizikáról és a vallásról* című művének első párbeszédében kijelenti:

Az ideák létezése örök és szükségszerű, míg a testi világ csak azért létezik, mert Istennek úgy tetszett, hogy megteremtse. Ekképpen, az értelemmel felfogható világ megpillantásához elég, ha az Észhez fordulunk, amely magában foglalja az értelemmel felfogható, örök és szükségszerű ideákat, a látható világ ősképeit. Ezt minden eszes, vagyis az Ésszel egyesült elme képes megtenni. Ahhoz azonban, hogy az anyagi világot lássuk, vagy inkább, hogy megítéljük: létezik-e – ez a világ ugyanis önmagában láthatatlan –, szükségképpen Istennek kell azt előttünk kinyilatkoztatnia, mivel önkényes akarati aktusait a szükségszerű Észben nem láthatjuk. (Malebranche, *Beszélgetések* 41–2)

A Malebranche hatása alatt álló John Norris pedig – egyenesen Platónig vezetve vissza az ősképek elméletét –, így ír az *Értekezés az ideális vagy intelligibilis világ elméletéről* című főművének első részében:

A dolgok természetes állapotán azt az állapotukat értem, ahogyan most a rerum natura-ban léteznek, vagyis ahogyan azok szerint a természetek vagy lények szerint léteznek, amelyek az időben lettek a semmiből megteremtve vagy létrehozva mindenható okuk szabad és korlátlan akaratából. [...] A dolgok ideális állapotán azt az állapotukat értem, amelyik szükségszerű, örök és változatlan, nemcsak korábbi és pre-exisztens ehhez [a természeti világbeli állapothoz] képest, de min-

tája és képviselője is annak, mivel tökéletesen és intelligibilis módon tartalmazza mindazt, ami a természeti világban megtalálható. (Norris, *Értekezés* 1: 7–8., saját fordítás)

Norris a világ két állapotának vagy létmódjának megkülönböztetésére az „ős-képszerű” (*archetypal*) és „másolatszerű” (*ectypal*) kifejezéseket használja. (Norris, *Értekezés* 1: 12. Vö. Mander 2008, 16–8.)

Érdemes rögzíteni, hogy mind a locke-i, mind az okkazonalista elmélet szerint az ősképek képezik azt az elmefüggetlen valóságot, amely az adott észlelő megismerésétől függetlenül létezik. Azonban ez a valóság az emberi elme és megismerés számára önmagában elérhetetlen, hiszen vagy Isten jelenlétére és megvilágító fényességére, vagy az ideáink közvetítésére van szükség ahhoz, hogy megismerjük azt. Locke szerint a fizikai dolgok valós lényegét azért nem ismerhetjük meg önmagukban, mert képességeink ebben a tekintetben korlátozottak,³ Malebranche szerint pedig Isten szabad akarata számunkra filozófiai értelemben kiismerhetetlen – legalábbis ha a fizikai világ léte a kérdés.⁴

Mindazonáltal Locke és Malebranche álláspontja közt hatalmas szakadék tátong. Míg Locke úgy gondolja, hogy közvetlenül az ideákat észleljük, amelyek közvetítésével az ősképekről (a dolgokban lévő minőségekről) szerzünk tudomást, addig Malebranche szerint közvetlenül az Istenben lévő ősképeket látjuk, és a dolgokról – úgy, ahogy a fizikai világban léteznek – csakis ezen isteni ideákon keresztül szerezhetünk tudomást. Locke elméletének erőssége, hogy elgondolása szerint az objektív valóságot alkotó ősképek azonosak a valós fizikai dolgokkal, illetve azok minőségeivel, hiszen ez a nézet összhangban van azzal az intuitív meggyőződésünkkel, hogy megismerésünk végső soron magukra a dolgokra irányul (függetlenül attól, hogy közvetlen-e ez a viszony, vagy sem). Ezzel szemben Malebranche esetében az az érzésünk támadhat mintha – közvetlen isteni beavatkozás nélkül – sosem juthatnánk túl az isteni ideák megismerésének körén magukhoz a fizikai tárgyakhoz.

Bár Malebranche rendszere első pillantásra nagyobb támadási felületet hagy a szkepticizmus számára, Isten tökéletes és értelemmel belátható ideáinak közvetítése ismeretünk garanciájának is tekinthető. Ennek köszönhetően Male-

³ Ld. például *Értekezés* II/XXXI/6. vagy IV/IV/11.

⁴ Ezért kell a kinyilatkoztatásra és a hit tanúságára támaszkodnunk, ha igazolni szeretnénk, hogy létezik anyagi külvilág. Ld. LO 229 vagy 572–4.

branche szerint nyugodt szívvel konstatálhatjuk, hogy „[...] az anyag tökéletesen megfelel az intelligibilis kiterjedésnek, mely [annak] az ősképe” (Malebranche, *Beszélgések* 181). Malebranche ennyiben talán joggal mondhatta – bár kissé laza szóhasználattal élve –, hogy „[...] nem annyira a dolgok ideáit látjuk, mint inkább magukat a dolgokat, amelyeket az ideák reprezentálnak” (*Az igazság kutatásáról* 3.2.6., 169., LO 231).

II.

Az, hogy Berkeley határozottan szembement az ősképek materiális értelmezésével, aligha lehet vita tárgya. A locke-i elképzeléssel szembeni egyik legfőbb ellenvetése a jól ismert hasonlóság-érvén alapul, mely szerint nincs értelme idea és nem-idea, azaz a materiális minőség vagy szubsztancia közti hasonlóságról beszélni. Berkeley az *Alapelvek*ben egyértelműen kijelenti, hogy mivel „[...] a kiterjedés, az alak és a mozgás csak az elmében létező ideák, s hogy egy idea csak egy másik ideához hasonlíthat, következésképpen sem ők, sem ősképek nem létezhetnek egy nem észlelő szubsztanciában.” (Berkeley, *Alapelvek* 9).

Nyilvánvaló, hogy az anyagi szubsztanciával szemben megfogalmazott kritikája, illetve a hasonlóság-érv ugyanilyen hatállyal vonatkozik a materiális ősképekre is – ha nem hatványozottan, hiszen az ősképek világa *per definitionem* az ideák, tehát a tapasztalatilag hozzáférhető szféra mögött rejtőzik. Ennek megfelelően a *Három Párbeszéd*ben is egyértelművé teszi, hogy bár „[...] a dolgoknak, amelyeket észlelek, létezniük kell az én elmémen kívül – vagy nekik maguknak, vagy ősképeiknek; de mivel ideák, sem ők maguk, sem ősképek nem létezhetnek másképpen, mint egy értelemben [...]” (Berkeley, *Három párbeszéd* 210). Samuel Johnsonnal folytatott levelezésében pedig Berkeley talán a korábbiaknál is határozottabban tagadja az ősképek elmefüggetlen létezésének lehetőségét.⁵

Ebből azonban még nem következik egyértelműen, hogy miként viszonyult a Malebranche-féle vagy platonizáló felfogáshoz. Már csak azért sem, mert Berkeley időnként mintha hajlandó lenne elismerni az isteni ideákként értett ősképek létét. Az ebből a szempontból talán legfontosabb passzus a *Három párbeszéd*ben olvasható, ahol az ősképek kérdése a külvilág tárgyainak objektivitása és a különböző elmék ideáinak azonossága kapcsán merül fel. Berkeley ezen

⁵ Lásd Berkeley, *Samuel Johnson levelezés*, IV. levél, 248–9.– pár sorral lejjebb idézem.

a ponton megengedi, hogy hasonlóan ahhoz, ahogy a materialisták feltételezhetnek külső ősképeket, melyekre a numerikusan különböző észleleteiket vonatkoztatják, úgy:

[...] az én elveim alapján is feltételezhetsz egy külső ősképet; úgy értem, külsőt az elmédhez képest; noha valójában fel kell tételeznünk, hogy abban az elmében létezik, amely minden dolgot magába foglal; akkor pedig ez éppúgy kielégíti az azonosság minden kívánalmát, mintha az elmén kívül létezne. (Berkeley, *Három párbeszéd* 218., fordítást módosítottam)

A már említett Samuel Johnsonnal levelezve pedig a következőket válaszolja levelezőpartnerére erős presszionálására:

Semmi kifogásom az ellen, ha az Isten elméjében lévő ideákat a miénk ősképeknek nevezi. De helytelenítem, hogy ezeket az ősképeket a filozófusok reális dolgoknak tartják, feltételezve, hogy abszolút racionális létezésük van, függetlenül attól, hogy egyáltalán észleli-e őket valamilyen elme; a materialisták vallják ugyanis azt a nézetet, hogy más dolog az Isteni Elmében való eszmei létezés, és más az anyagok reális létezése. (Berkeley, *Samuel Johnson levelezés*, IV. levél, 248–9.)

Berkeley eleinte tehát azért ódzkodott az őskép vagy archetípus megnevezés használatától, mert attól tartott, hogy azt esetleg abban a locke-i értelmében veszik, ami szerint az őskép az észleléstől és Isten elméjétől függetlenül létező „valós” dolog. Azonban az az elképzelés, hogy az ősképek az Isten elméjében levő ideák – legalábbis elsősre – nem tűnt számára elfogadhatatlannak. Hasonlóképpen, a *Három párbeszéd*-ben a teremtés idealista interpretációja kapcsán is felmerül – némileg emlékeztetve a descartes-i, de akár a norris-i megfogalmazásra is –, hogy a dolgoknak van egy ősképszerű létezése vagy létmódja Istenben. Berkeley felteszi a költői kérdést, hogy ő miért ne ismerhetné el „a dolgok kétféle állapotát: egy másolatszerűt vagy természetest és egy ősképszerűt vagy örököszt (*eternal*)? Az előbbit az időben teremtették; az utóbbi öröktől fogva létezett Isten elméjében” (Berkeley, *Három párbeszéd* 222).

Továbbá nem egyértelmű az sem, hogy ugyanúgy elfogadhatatlan feltételezés lenne-e Berkeley számára az, hogy Isten elméjében ideák léteznek, mint a materiális ősképek tételezése, hiszen az „idea csak ideához hasonlíthat” elvét az

előbbi feltevés nyilvánvalóan nem sérti meg. Azonban Berkeley-nak volt egy gyakorta hangoztatott motivációja arra, hogy mégis elutasítsa ezt a nézetet – legalábbis abban a formában, amelyben Malebranche vallotta. Érdeemes már ezen a ponton tisztázni: Berkeley számára a reprezentáció fogalma kizárólag az észleleti és a képzeleti *ideák* kapcsolatára vonatkozhat, vagyis semmilyen módon nem léphet túl az ideák körén. Filozófiája egyik legfőbb céljának a Locke, Descartes és Malebranche episztemológiájában többé-kevésbé helyesen meglátott reprezentacionalizmus gyökeres kiirtását szokás tekinteni. Ez definiálható egyrészt úgy, mint a közvetlenül nem észlelt ősképek és az észlelt ideák közötti kapcsolatról szóló elmélet (tehát Locke közvetett realizmusa), másrészt pedig úgy, ahogy az Malebranche elképzelésében megjelenik, azaz mint az észlelt ősképek és a közvetlenül nem észlelt fizikai tárgyak közötti viszony leírása.

Az a lehetőség persze elméletileg továbbra is fennáll, hogy Berkeley elfogadja a mentális ideák létét, de nem – à la Malebranche – mint reprezentáló létezőként, hanem mint a mi ideánk által reprezentált, Isten elméjében létező ősképekét. Úgy tűnik azonban, hogy Berkeley szerint az isteni elme tartalmaihoz – annak mérhetetlen különbözősége miatt – nem férhetünk hozzá közvetlenül,⁶ így egy gyengített – episztemológiai – formában a szőnyeg alatt visszakúszni látszik az a hasonlóság-elyből adódó ismeretelméleti probléma, amely a materiális őskép lehetőségét kizárta. Ugyanis, bár logikai értelemben semmi akadálya annak, hogy a szintén mentális isteni őskép és az emberi észlelés tárgyaként felfogott idea között hasonlóság legyen, de ennek megállapításához az emberi tudás és megismerés köre Berkeley álláspontja szerint alighanem szűkösnek bizonyulna. Berkeley egész nyíltan kijelenti, hogy csak a saját ideáinkat tudjuk összehasonlítani, hiszen két idea hasonlóságának megállapításához elengedhetetlen, hogy egyszerre vegyük szemügyre őket.⁷

Ezek alapján Berkeley számára az ősképek nem materiális értelemben vett fogalma is problémát kellene, hogy jelentsen. Akkor viszont az előbbi, az ősképekre pozitívan hivatkozó idézeteket is át kellene értékelnünk. Ebből a szempontból mindhárom – az ősképek feltételezését megengedő – idézet kontextusa figyelemre méltó. Egyrészt – ahogy az főként a levelezésből kiderül – úgy tűnik, Berkeley meglehetősen vonakodik ősképekről beszélni, másrészt a másik két, a *Három párbeszéd*ből vett idézetben pedig inkább az anyag létezésének szükségességén alapuló ellenvetésekre reagál. Az elsőként idézett részben például a

⁶ Lásd például *Filozófiai Kommentárok* 740.

⁷ Lásd *Filozófiai Kommentárok* 378, vö. Winkler 1989, 141–9.

materialistával vitatkozva veti fel azt a hipotetikus lehetőséget, hogy miért ne hivatkozhatna az idealista is ősképekre ideáink azonosságának magyarázata során, ha egyszer annak a materialistának is felhatalmazást adunk rá, aki az ideák privát volta mellett teszi le a voksát.

III.

Most nézzük meg részletesebben, miért valószínűtlen, hogy Berkeley támogatta volna az isteni ideákként felfogott ősképek feltételezését. *Egyrészt* azért, mert – mint ahogy arra az imént utaltam – szeme előtt mindvégig a szkepticizmus elkerülése és a *common sense* álláspontjaként felfogott közvetlen realizmushoz való ragaszkodás lebegett. Ezt az elképzelést pedig nemcsak a locke-i, de a malebranche-i nézet is veszélyezteti.

Figyelemre méltó, hogy a *Filozófia Kommentárok* egyik bejegyzésében Berkeley pont az őskép kifejezést használja arra a valóságra, ami az érzékeink számára feltárul, kijelentve, hogy „[a]z Érzéki ideák a Valós dolgok vagy Ősképek. A Képzeti ideák, Álmodok, stb. [pedig] másolatai, képmásai azoknak.” (*Filozófiai Kommentárok* 823.)

Bár az őskép terminus ilyen értelemben a későbbi művekben nem szerepel, az elképzelés maga – miszerint az érzéki ideák képezik a valóságot magát, nem pusztán reprezentálják azt – végigvonul Berkeley egész életműven. Az érzéki ideák és az ősképek azonosítása azonban egyúttal az isteni ideák Malebranche-féle értelmezését is ellehetetlenítik, amely szerint azok nem a reprezentált, hanem a *reprezentáló* szerepét játsszák a megismerés folyamatában. Mielőtt némi költői túlzással kijelentené, hogy „egészében véve nincsenek gyökeresebben ellentétes elvek”, mint Malebranche-é és a sajátjai, gyorsan elődje szemére veti, hogy szerinte „érzékeink félrevezetnek minket, s hogy a kiterjedt dolgok igazi természetét vagy valódi formáit és alakzatait nem ismerjük” (Berkeley, *Három párbeszéd* 192). Berkeley szilárd meggyőződése szerint mindennek pontosan az ellenkezőjét állítja.

Sőt, Samuel Johnson levelére reagálva se állja meg, hogy amikor a materiális értelemben vett őskép fogalmát elutasítja, egyúttal ne tegyen egy szúrós megjegyzést a malebranche-i elméletre is, amely szerinte – Berkeley klasszifikációjában materialista elmélet lévén – azt állítja, hogy „más dolog az Isteni Elmében való eszmei létezés, és más az anyagok reális létezése” (Berkeley, *Samuel Johnson*

levelezés, IV. levél, 248–9). Így talán még érthetőbbé válik, hogy a továbbiakban miért tartóztatta meg magát attól, hogy ösképekként hivatkozzon a valóságot alkotó érzéki ideákra. Berkeley felismerte ugyanis, hogy a kifejezés többszöri félreérthető: nemcsak annak akarta elejét venni, hogy locke-i szemszögből félremagyarázzák gondolatait, de annak is, hogy Malebranche felől nézve félreértsék azokat.

Másrészt, absztrakció-kritikáját is latba veti Malebranche elképzelésével szemben, mikor a *Három párbeszéd*ben igyekszik elhárítani minden eshetőséget annak, hogy valaki esetleg az okkazonalizmussal rokonítsa elméletét. Berkeley, mint már láthattuk, foggal-körömmel igyekezett elhárítani minden erre vonatkozó összehasonlítást: már 1710-ben (a *Három párbeszéd* megjelenése után nem sokkal) Percivalnak írott levelében kijelenti, hogy Malebranche és Norris nyakatekert elméleteinél – melyekről úgy tartják, hogy nincsenek hasznára az emberiségnek – nem sok nézet áll távolabb filozófiájától. A *Három párbeszéd*ben (főként annak későbbi kiadásaiiban) rá is mutat azokra különbözőségekre, amelyeket összegegyeztetetlennek tart a malebranche-i elgondolással.

Kevés ember gondolkodik, de véleménye, az mindenkinek van. Ezért az emberek véleményei felszínesek és zavarosak. Nincs abban semmi különös, hogy olyan tételeket, amelyek önmagukban teljesen különböznek egymástól, mégis összekevernek azok, akik nem vizsgálják meg őket figyelmesen. Ezért nem is volnék meglepve, ha némelyek azt képelnék, hogy engem is elfogott Malebranche lelkesedése, holott valójában nagyon is távol vagyok tőle. *Ő a legelvontabb általános ideákra épít, amelyeket én nem ismerek el.* Azt állítja, hogy van abszolút külső világ, amit én tagadok. [...] (Berkeley, *Három párbeszéd* 191–2., kiemelés nem az eredetiben)

Amint arra Nicholas Jolley felhívta a figyelmet, Berkeley joggal tarthatta a malebranche-i isteni ideákat absztraktnak, hiszen azoknak, hogy több dologra alkalmazhatóak legyenek, meghatározatlannak kell lenniük. Berkeley egyik kifogása az absztrakt ideák létével szemben éppen az, hogy semmi sem létezhet anélkül, hogy ne lenne teljesen – egészen a partikuláris jegyekig – meghatározva, még akkor sem, ha éppen (általános kifejezésként használva) eltekintünk egyes megkülönböztető vonásaitól.⁸ Malebranche szerint a kiterjedés isteni

⁸ Lásd *Alapelvek*, Bevezetés 16.

ideája viszont pont azért nem lehet a mi, véges elménkben, mivel általánossága miatt végtelen mennyiségű konkrét alakot foglal magába. *Az igazság kutatásáról* című művében például kijelenti, hogy előbb van tudásunk a végtelenről, azaz először vetjük tekintetünket – bármely homályosan is, de – az összes létezőre Istenben, és csak aztán ismerhetjük meg a véges partikulárékat (Jolley 2013b, 239–40). „Ahhoz [...], hogy egy véges létezőt gondoljunk el, szükségképpen le kell hasítanunk valamit a lét ezen általános fogalmából, amely – következtetés-képpen – meg kell, hogy előzze azt. Így az elme mindent csakis abban az ideában ismer meg, amivel a végtelenről gondolkodik.” Malebranche rögvest hozzá is teszi, hogy „a partikuláris ideák mind a végtelen általános ideájából részesednek” (Malebranche, *Az igazság kutatásáról* 3.2.6. 169–170, LO 232). Berkeley mintha pont erre a gondolatra reagálna, mikor az *Alapelvek* 17. paragrafusában kijelenti: „A lét általános ideája számomra valamennyi között a legabsztraktabbnak és legérthetlenebbnek tűnik [...]”.

Harmadrészt, úgy tűnik, Berkeley már azért is támadja Malebranche-t, hogy egyáltalán ideákat ültet Isten elméjébe – legyenek azok akár absztraktak, akár nem. Berkeley szerint az ideák passzívak, míg Isten tiszta aktivitás, elméjébe tehát nem férközhet be semmilyen passzivitás. Malebranche kapcsán jelenti ki: nem érti, „hogy ideáink, amelyek teljesen passzív és tehetetlen dolgok, miképpen lehetnek az isteni lényeg vagy szubsztancia részei (vagy ahhoz hasonlóak), holott Isten tevékeny, oszthatatlan, tisztán aktív lény” (Berkeley, *Három párbeszéd* 191, fordítást módosítottam).

Azonban ez a Malebranche ellen felhozott ellenvetés Berkeley Istenét is komolyan veszélyeztetni látszik, amelyiknek egyik fő feladata éppen az lenne, hogy az ideák észlelésén keresztül folyamatosan fenntartsa az észlelt világ létezését – akkor is, mikor annak egyes részeit (a fát a kertben) egyetlen véges elme sem észleli. Berkeley több helyen is egyértelműen arról beszél, hogy Istennek bár érzései nincsenek, de vannak ideái.⁹ Azonban, ha figyelmesebben megnézzük, mit vet Malebranche szemére, úgy tűnik, hogy Berkeley alapvető problémája nem az, hogy Istennek *egyáltalán nem* lehetnek ideái, hanem az, hogy Malebranche az ideákat mint Istenben lévő tökéletességeket egyben Isten lényegébe, de egyáltalán elméjébe helyezi. Hülasz korrekt összefoglalása szerint az okkazonalisták

⁹ Lásd például *Alapelvek* 6, 91 vagy *Három párbeszéd* 212.

[ú]gy vélik, hogy a lélek anyagtalan, s ezért nem képes anyagi dolgokkal úgy egyesülni, hogy önmagukban észlelje őket; ehelyett e dolgokat az isteni szubsztanciával való egyesülés útján észleli. Mert Isten, mint szellemi lény, teljeséggel intelligibilis, azaz képes arra, hogy egy szellem gondolatainak közvetlen tárgya legyen. Emellett az isteni lényeg olyan tökéletességeket tartalmaz, amelyek megfelelnek minden teremtett létezőnek (*correspondent to each created being*), s ezért alkalmasak rá, hogy a létezőket az elmének felmutassák vagy megjelenítsék. (Berkeley, *Három párbeszéd* 191, fordítást módosítottam)

Pontosan ez az, amit Berkeley nem tud elfogadni a malebranche-i nézetben, tudniillik, hogy az ideák – azaz az ősképek – utóbbi számára mint tökéletességek Isten elméjének részei, azzal mintegy egyesülnek (csakúgy, mint maguk az elmék, melyek részesednek az isteni lényegben), ami legalábbis azt egyértelművé teszi, hogy az ősképek az isteni elmében valamilyen módon benne léteznek.¹⁰ Érdekes, hogy Malebranche többször is úgy fogalmaz, hogy Isten az elmék és az ideák intelligibilis helye, hasonlóan ahhoz, ahogy az anyagi világ a testeké.¹¹ Az ideák Malebranche szerint tehát valamilyen értelemben valóban az isteni elmét és annak lényegét alkotják, annak ellenére, hogy a véges elmék akkor sem láthatják ezt a lényegét ugyanolyan módon, ahogyan azt Isten – abszolút értelemben – ismeri, amikor Isten feltárja előttük a külvilág dolgait reprezentáló ideáit. A véges elmék pusztán ezen egyedi megismerési viszonyokon keresztül, relatíve részesedhetnek a végtelen ideát tartalmazó isteni lényegből.¹²

Ezzel szemben, amikor Berkeley arról beszél, hogy az ideák Istenben léteznek, akkor ezen feltételezhetően nem azt érti – amit egyébiránt az emberi elme és az idea relációja kapcsán is hangsúlyoz –,¹³ hogy az idea mint módusz vagy elmetartalom az elmében inherens módon benne lenne, hanem ezzel a metaforikus beszédmóddal pusztán az ideák elmefüggőségére utal – lényegében arra, hogy az extrinzikus ideák létükben Isten akaratótól függenek.¹⁴ Berkeley számára minden szellemi szubsztancia lényege az aktivitásban, az akarások szintjén

¹⁰ Vö. Jolley 2013a, 107, aki az OC 7:118 és 7:125-ra utal.

¹¹ Lásd például *Az igazság kutatásáról* 3.2.6. 168, LO 230.

¹² Lásd *Az igazság kutatásáról* 3.2.6. 169, LO 231.

¹³ Lásd *Alapelvek* 49. vagy *Három párbeszéd* 219.

¹⁴ Hight hívta fel talán először a figyelmet arra az eshetőségre, hogy az ősképek vagy isteni ideák külsődleges relációban állnak Istennel. Lásd Hight 2005, 100–8. vagy Bettcher 2008a, 152–160.

ragadható meg. Ebben az értelemben mondja, hogy a lélek nem más, mint cselekvés, akarás és működés.¹⁵ Ráadásul, az ideák azért sem létezhetnek inhe-rens módon az elmében, mert akkor nem teljesülne a Berkeley által folyton-folyvást hangoztatott heterogenitás-elv, azaz a teljesen aktív lélek és a teljesen passzív idea megkülönböztetése, hiszen ez esetben az idea – legalábbis részben – képviselhetné a szubsztanciát, mely magába foglalja.¹⁶

Amikor a Berkeley-t képviselő Philonouz a folytatásban azt veti Malebranche szemére, hogy Istenben nem az ő, hanem a mi ideáinkat látjuk, min-tegy összefoglalja az elképzelés egészével kapcsolatos ellenérzéseit.

Bevallom, teljesen egyetértek a Szentírásnak azzal a hittételével, hogy *Istenben élünk, mozgunk és létezünk*. De azt semmiképpen sem hiszem, hogy Isten lényegében látjuk a dolgokat, azon a módon, ahogyan az imént előadtad. Íme röviden az én véleményem: nyilvánvaló, hogy a dolgok, amelyeket észlelek, saját ideáim, s hogy az idea másképpen nem létezhet mint az elmében; nem kevésbé világos az sem, hogy ezek az általam észlelt ideák vagy dolgok – akár ők maguk, akár ösképek – az én elmémtől függetlenül léteznek, mivel tudom, hogy nem én va-gyok a szerzőjük, nem lévén rá hatalmam, hogy tetszésem szerint hatá-rozzam meg, milyen sajátos ideáim legyenek [...] Tehát ezeknek az ideáknak valamilyen más elmében kell létezniük, s annak akaratából nyilatkoznak meg előttem. (Berkeley, *Három párbeszéd* 192)

Vagyis, amit közvetlenül tapasztalunk azok a saját ideáink, de ezek létükben Isten akaratától függenek – tehát *ebben az értelemben* benne léteznek –, és ame-lyeket – magát az egyetlen valóságot alkotva – annak függvényében nevezhe-tünk érzéki ideáknak, vagy isteni ösképeknek, hogy az emberi és passzívan észlelő vagy pedig az isteni, aktív és az ideákat akaratával létrehozó nézőpontot vesszük-e alapul. Hasonlóan ahhoz, ahogyan (a korábban már idézett szöveghe-lyen) a teremtés értelmezésekor ugyanazon dolgok kétféle állapotaként hivatko-zott az ideák teremtett és teremtés előtti állapotára.¹⁷

¹⁵ Lásd *Filozófiai Kommentárok* 829.

¹⁶ Lásd *Alapelvek* 89, 139, illetve Bettcher (2008b, 184–188) kiváló értelmezését.

¹⁷ Lásd *Három párbeszéd* 220.

IV.

Végezetül röviden kitérek arra, hogy az iménti elemzés nyomán miként vázolható fel Berkeley pozitív elképzelése az ősképekről. Világos, hogy ha tényleg vannak isteni ősképek, akkor azok nem lehetnék mások, mint a mi ideáink, illetve az azokra irányuló akarati aktusok Istenben. Hiszen Berkeley egyértelművé teszi, hogy (1) ideáink nem az isteni ősképek pusztá *reprezentációi*, illetve, hogy az ősképek nem alkalmasak arra, hogy a közvetlenül nem megtapasztalt valóság pusztá képviselői legyenek. Filozófiája szellemével összhangban (2) az isteni ősképek csakis *partikulárek* lehetnek; nem pedig általános és teljes mértékben meghatározatlan ideák, ahogy azt a malebranche-i elmélete megköveteli.¹⁸ Továbbá Berkeley azt is világossá teszi, hogy (3) az ősképek csak annyiban léteznek Isten elméjében, amennyiben Isten azon *akarati aktusait* értjük rajtuk, amelyek az észleleteinket létrehozzák, és amelyek ténylegesen hozzátartoznak az isteni aktivitáshoz. Ezek fényében, mikor bár vonakodva, de ősképekről beszél, akkor Berkeley az isteni akarat olyan partikuláris megnyilvánulásaira gondolhat, amelyek létrehozzák bennünk a valóságot alkotó ideáinkat.

Ezek az akarások természetesen nem lehetnek üresek vagy vakok, hiszen mikor Isten akar valamit, egyúttal tudja is, mi az, amit akar, vagyis, hogy milyen ideát fog adott akarása kiváltani bennünk.¹⁹ Berkeley azonban több helyen kiemeli, hogy ez a fajta tudás nem terjed ki a passzivitást eredményező fájdalmak és érzelmek területére.²⁰ Isten tehát sohasem passzív alanya az észleleteknek, hanem mindig csak aktív létrehozója lehet azoknak. Berkeley nyíltan kimondja azt is, hogy Isten rendeli el a természeti törvényeket, vagyis azokat a szabályszerűségeket, amelyeknek megfelelően hozza létre a véges elmék észleleteit.²¹ Partikuláris akarásai tehát elválaszthatatlanul együtt járnak egy olyan fajta megismeréssel, amelyet leginkább az emberi képzelethez hasonlíthatnánk – annak minden aktivitást korlátozó, emberi vonása nélkül. Imént vázolt értelmezésem szerint az így értett isteni akarásokat nevezi Berkeley ősképeknek.

¹⁸ A szakirodalomban korábban felmerült az ötlet, hogy Berkeley az isteni ideákat absztraktnak tartotta, de ez az értelmezés azóta sem tett szert népszerűsége. Ld. Wenz 1976.

¹⁹ Lásd például *Filozófiai Kommentárok* 743, 812, 841, vö. *Három párbeszéd* 212, illetve Winkler 1989, 207–16, különösen 208–9.

²⁰ Lásd *Filozófiai Kommentárok* 675., *Három párbeszéd* 212, *Siris* 289.

²¹ Lásd *Három párbeszéd* 204.

Irodalom

- Ariew, Roger 2011. *Descartes among the Scholastics*. Leiden, Boston, Brill.
- Berkeley, George 1948. Philosophical Commentaries. In: A. A. Luce – T. E. Jessop (szerk.). *The Works of George Berkeley, Bishop of Cloyne*. Vol. 1., London, Thomas Nelson and Sons, 1–241. [= *Filozófiai Kommentárok*]
- Berkeley, George 1954. Siris. In: A. A. Luce – T. E. Jessop (szerk.). *The Works of George Berkeley, Bishop of Cloyne*. Thomas Nelson and Sons, London, Vol. 5, 27–164.
- Berkeley, George 2006a. Berkeley és Samuel Johnson filozófiai levelezése. In: Altrichter Ferenc (szerk.). *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások*. Budapest, L'Harmattan, 231–250. [= *Samuel Johnson levelezés*]
- Berkeley, George 2006b. Hülász és Philonusz három párbeszéde. In: Altrichter Ferenc (szerk.). *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások*. Budapest, L'Harmattan, 153–230. [= *Három párbeszéd*]
- Berkeley, George 2006c. Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről. In: Altrichter Ferenc (szerk.). *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások*. Budapest, L'Harmattan, 83–152. [= *Alapelvek*]
- Bettcher, Talia Mae 2008a. *Berkeley: A Guide For The Perplexed*, London, New York, Continuum.
- Bettcher, Talia Mae 2008b. Berkeley on Self-Consciousness. In: Stephen H. Daniel (ed.). *New Interpretations of Berkeley's Thought*. Amherst, Humanity Books, 179–202.
- Descartes, René 1994. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Ford. Boros Gábor. Budapest, Atlantisz. [= *Elmélkedések*]
- Hight, Marc A. 2005. „Defending Berkeley's divine ideas”, *Philosophia*, December 2005, Volume 33, Issue 1–4, 97–128.
- Jolley, Nicholas 2013a. Leibniz and Malebranche on Innate Ideas. In: Nicholas Jolley. *Causality and Mind: Essays on Early Modern Philosophy*. Oxford, Oxford University Press, 105–120.

- Jolley, Nicholas 2013b. Berkeley, Malebranche and Vision in God. In: Nicholas Jolley. *Causality and Mind: Essays on Early Modern Philosophy*. Oxford, Oxford University Press, 229–241.
- Locke, John 2003. *Értekezés az emberi értelemről*. Vassányi Miklós, Csordás Dávid (ford.). Budapest, Osiris. [= *Értekezés*]
- Malebranche, Nicolas 1958–84. *Œuvres complètes de Malebranche*, 20 vols., A. Robinet (ed.), Paris, J. Vrin. [= OC]
- Malebranche, Nicolas 1997. *The Search after Truth*, T. M. Lennon and P. J. Olscamp (trans.). Cambridge, Cambridge University Press. [= LO]
- Malebranche, Nicolas 2007. *Beszélgetések a metafizikáról és a vallásról*. Budapest, L'Harmattan. [= *Beszélgetések*]
- Malebranche, Nicolas 2010. Az igazság kutatásáról, III. könyv 1. és 4. fejezet. In: Schmal Dániel (szerk.). *Lélek és elme a kartezianizmus korában*. Budapest, L'Harmattan, 164–171.
- Mander, W. J. 2008. *The Philosophy of John Norris*. New York, Oxford University Press.
- Norris, John 1978. *An Essay Towards the Theory of the Ideal or Intelligible World*. New York, Garland Publishing. [= *Értekezés*]
- Yolton, John W. 1993. *A Locke Dictionary*. Oxford, Blackwell.
- Wenz, Peter S. 1976. Berkeley's Christian Neo-Platonism. *Journal of the History of Ideas*. 1976/37, 537–546.
- Winkler, Kenneth 1989. *Berkeley: An Interpretation*. Oxford, Clarendon Press.